

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДжЕРЕЛОЗНАВСТВА
ТА ІСТОРІОГРАФІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**ГРЕКИ-КУПЦІ В УКРАЇНІ XVII - XIX СТ. В ДОСЛІДЖЕННЯХ
РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ**

Волониць В.С.

Актуальним і водночас вельми важливим завданням сучасних студій з історії греків України та економічної історії є історіографічний аналіз торговельної діяльності греків-купців на українських землях у XVII-XIX ст. В українській історії греки мали три колонізаційні хвилі, ніжинську, мариупольську та одеську. Грецький купецький компонент створив й три різні моделі торговельно-економічної ролі в суспільстві.

Утім, поза увагою дослідників залишаються студії радянської доби, коли існував певний інтерес радянських науковців до грецької тематики.

Для формування привабливого іміджу СРСР на міжнародній арені держава мала сприяти культурно-національному відродженню нацменшин та спрямовувати зусилля на з'ясування й розуміння етносоціальної й етнокультурної ситуації в республіці. Відтак 1920–1930-ті рр. стали часом культурного ренесансу греків. У загальному річищі політики греконізації-еллінізації розпочалося відродження втраченої культури та реконструкція історії перебування греків на українських землях.

Серед праць цієї доби, насамперед слід відзначити науковий доробок К.Харламповича, якому належить фундаментальне дослідження з історії ніжинської грецької громади «До історії національних меншостей в Україні. Грецька колонія в Ніжині (XVII–XVIII ст.)». Із шести запланованих дослідником нарисів опубліковано лише три. К.Харлампович розглядає історію ніжинських греків як одне з головних джерел для вивчення історії української торгівлі XVIII ст. Аналізуючи проблеми правового забезпечення діяльності ніжинських греків, їх чисельність і заможність автор характеризує грецьке ніжинське братство як «видатне явище української, а може й світової історії» [8]. Студії К.Харламповича й по сьогодні залишаються найбільш фундаментальною розробкою проблем історії ніжинських греків, оскільки він опрацював матеріали з архіву ніжинської грецької громади, значна частина яких є вже втраченою. Дослідник особливу увагу приділив розгляду питань економічної та господарської діяльності ніжинських греків. У п'ятому нарисі – «Ніжинські греки й торгівля» – історик реконструював усі основні складові внутрішньої та зовнішньої торгівлі: загальні умови торговельної діяльності греків в Україні, торгові шляхи, зміни митних тарифів, засоби транспортування товарів, маклерську діяльність, розвиток кредитної системи та утворення купецьких торгових товариств [9]. Учений зауважував, що греки, як досвідчені торгівці, за доби визвольних змагань українського народу середини XVII ст. стрімко поширюють свою комерційну присутність і невдовзі стають основними постачальниками на ринки України східних та західноєвропейських товарів. Указуючи на причини цього процесу, автор зауважує, що в середині XVII ст., в умовах усунення з ринку основних конкурентів – євреїв та поляків, а також за відсутності законодавчого регулювання українського купецького стану греки, завдяки своїй підприємливості й заповзятості, посіли провідне місце у сфері торгівлі на українських землях [10].

Занепад ніжинської торговельного братства К.Харлампович, які і його попередники М.Бережков та М.Домонтович, пов'язував із перенесенням Ніжинського ярмарку до Ромен, а ярмарки для греків-купців мали виняткове значення.

Комплексний аналіз зовнішньої торгівлі України у XVIII ст. подано у статті М.Тищенка «Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю, в зв'язку з зовнішньою торгівлею України в XVIII в.» [7]. Автор дослідив не тільки процеси заснування та організацію роботи

митних установ, але й виділив основні етапи регламентації царським урядом зовнішньої торгівлі. Цінним є представлений дослідником механізм документального оформлення дозволу здійснювати зовнішньоторговельні операції. Увагу історика привернуло існування традиції кругової поруки, яку часто використовували ніжинські греки-купці. Примітним є те, що М.Тищенко для ілюстрації фактичного матеріалу наводить сюжети з архівних справ, де головними дійовими особами виступають саме ніжинські грецькі купці. Це свідчить про виняткову роль греків у розвитку зовнішньої торгівлі України у XVIII ст. [6].

До ґрунтового наукового дослідження історії греків Одещини слід віднести працю історика 20-30 рр. XX ст. Т.Теохаріді [5]. Деталізований виклад матеріалу дозволив автору поєднати факт військової колонізації із загальною колонізаційною політикою російського уряду. Дослідник вказує, що військові поселення виконували не лише оборонно-захисні функції, але, що цікаво, повинні були відігравати значну роль в активізації торговельної діяльності в Північному Причорномор'ї.

У своїй праці «Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці XVIII та початку XIX століття» автор підкреслювала, що греки-переселенці були здебільшого купцями II та III гільдій, але не мали достатньо коштів для зведення власних осель, тому змушені були мешкати в казенних будинках. Зафіксовано цікавий факт, який свідчить про існування в Одесі великої грецької громади, до складу якої входили не лише греки (дивізіону), але і торгівці та ремісники.

У 1920–1930-х рр., узявши за основу праці Г.Тимошевського і деякі архівні джерела, історію греків України вивчав С.Ялі, який зробив першу за радянської доби спробу видати узагальнюючу працю з історії греків України. Утім, поданий автором матеріал містить неточності, фактичні помилки, відсутні посилання, нез'ясованим залишилося й місцезнаходження джерел [11]. Крім того, усі висновки С.Ялі ґрунтуються на аналізі матеріалу з історії приазовських греків. Отже, для дослідника історія приазовських греків уособлює історію всіх українських греків. Це значно знижує цінність праці, оскільки не дозволяє виявити регіональні особливості історичного процесу.

У 1930–1940-х рр., одночасно із процесами згортання коренізації звузилась і дослідницька активність. Було накладено табу на розробку тем стосовно історії греків, перекреслені не тільки маленькі паростки національного розвитку, а й ті дорадянські досягнення. Історія буржуазії, а разом з тим і купецтва, випала з поля зору істориків.

Грецька проблематика продовжувала розглядатися і в радянській історіографії наступного періоду. Лібералізація суспільно-політичного життя періоду «відлиги» надала поштовх ініціативам в різних галузях громадсько-культурного життя. Деяко розширилися дозволені межі наукового історичного пошуку. Але аспектів які були пов'язані з історією етнічних груп це майже не стосувалося. Національна політика післясталінського періоду хоча і позбавилася відверто репресивного характеру, але продовжувала ігнорувати потреби національного розвитку, здійснюючи під гаслами «розквіту і зближення націй», формування нової історичної спільності «радянського народу».

Про греків з'являється історична інформація тільки загального характеру, у річищі висвітлення зовнішньої та колонізаційної політики Російської імперії. Саме в такому контексті розглядалися греки в роботі російської дослідниці О. Дружиніної. За її висловом греки були розпорошені по берегах Середземного та Чорного морів та підтримували тісні зв'язки один з одним. Таким чином, завдяки посередницькій діяльності в чорноморській торгівлі купці створили широку мережу, яка охоплювала Європу та деякі райони Азії й Африки [1].

Поодинокі свідчення про греків-купців на українських землях зустрічаємо у роботі Ф.Шевченка «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII століття». Дослідник проаналізував основні напрямки торгівлі між Україною та Росією. Увагу історика привернула діяльність греків-купців за часів національно-визвольної війни середини XVII ст. Ф.Шевченко наголосив, що в роки війни торгові зв'язки між українськими та російськими землями не припинялись і греки постачали до Росії худобу та шкіру. Автор вказує на цікавий факт надання посередницьких послуг греками-купцями польським магнатам. Водночас, дослідник одним із перших звернув увагу на існування різних груп серед грецького торгового люду в Україні [11].

Проблемам історії чорноморсько-азовської торгівлі XIX ст. приділив значну увагу В.Золотов який залучив до наукового обігу багато статистичних матеріалів щодо участі у торгівлі іноземних підприємців, насамперед греків. Вони свідчать, що поступово азово-чорноморський регіон посів перше місце у вивезенні російського хлібу за кордон, а греки відігравали провідну роль у торговому судноплаванні Півдня Російської імперії [2,3].

У монографії О.Подградської «Економічні зв'язки Молдавського князівства й балканських країн з Російською державою у XVII столітті» висвітлюється широке коло питань, пов'язаних із торговельною діяльністю греків-купців. Автор зазначає, що у середині XVII ст. великого значення набувають торгові шляхи з Росії до Оттоманської імперії, які пролягали через територію Криму, Азова, через українські землі [4].

Отже, у радянській історичній науці пріоритетним об'єктом дослідження стали торгівля, промисловість й інші галузі господарства. Станові рамки розглядалися як пережиток, що негативно впливав на соціально-економічний розвиток країни. Інформація про греків мала здебільшого загальний характер, у річищі висвітлення колонізаційної політики Російської імперії. Купецтво як стан цікавили радянську історичну науку лише як складова російської буржуазії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дружинина А. Южная Украина в период кризиса феодализма, 1825-1860 гг. Москва, 1981. 78 с.
2. Золотов В. Хлебный экспорт России через порты Черного и Азовского морей в 60–90-е годы XIX века. Ростов-на Дону: Изд. Ростовского университета, 1966. 250 с.
3. Золотов В.А. Внешняя торговля Южной России в первой половине XIX века. Ростов-на Дону: Изд. Ростовского университета, 1963. 190 с.
4. Подградская Е.М. Экономические связи Молдавского княжества и балканских стран с русским государством в XVII веке. Кишенев: Штиница, 1980. 159 с.
5. Теохаріді Т.Ю. Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці XVIII та початку XIX століття. Одеса: Видання Одеської комісії краєзнавства при НАН, 1930. 47 с.
6. Тищенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст. Київ: Друк. Всеук. Акад. Наук, 1928. 130 с.
7. Тищенко М. Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю, в зв'язку з зовнішньою торгівлею України у XVIII столітті. Київ: Друк. Всеук. Акад. Наук, 1931. 107 с.
8. Харлампович К. Грецька колонія в Ніжині в її минулому (XVII-XVIII ст.) / К. Харлампович // Греки в Ніжині. Збірник статей та матеріалів. Серія: Ніжинська старовина. Вип. I. Ніжин, 2000. 67 с.
9. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецькі колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.). / К. Харлампович. Нарис V. Ніжинські греки й торгівля // Записки Історико-філологічного товариства А. Білецького. Київ, 2000. Випуск III. С.87–158.
10. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.) / К. Харлампович // Записки Історико-філологічного Відділу УАН. Київ, 1929. № 24. С 51–68.
11. Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 499 с.
12. Ялі С. Греки в УСРР. Харків: Центрвидав. Всеукр. філія, 1931. 208 с.

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 1920-ТІ – НА ПОЧАТКУ 1950-Х РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Довбня О. А.

Одним із напрямів у вивченні репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо різних категорій населення Радянської України є дослідження політичних репресій проти військовослужбовців у 1920-ті – на початку 1950-х рр. Задля виявлення основних здобутків